

НА ЗЛАМІ XIX І XX СТОЛІТЬ

До 900-річчя Клеваня

У 1913 році, за рік до початку Першої світової війни, побачило світ об'ємне видання «Весь Південно-Західний край». Книга містила в собі широкі інформацію – від імен августійшої імператорської родини до прізвища аптекаря у якомусь волосному містечку Клеван Рівненського повіту Волинської губернії. Як би там не було, але завдячуючи цій книзі перед нами вимальовується економічна та управлінська картина Клеваня і навколишніх сіл того часу.

Отож, у 1913 році у Клевані були: залізнична станція (написано – «за 4 версти від містечка»), тобто від нинішнього Клеваня, поштове відділення, телеграф, жителів 4230. Давайте назвемо деякі імена. Старшим волосного правління був М. Максимчик, через рік його змінив І. Д. Бусол (так в оригіналі). Писарем з'явився Т. Сафронів. Обов'язки пристава першого стану (це щось на кшталт нашого сучасного дільничного міліціонера) виконував Петро Петрович Анновський.

Окрім волосного правління в містечку функціонувала й міщанська управа. Був у Клевані і мировий суддя – Інокентій Никанорович Пономарьов. Досить поважними особами вважалися начальник поштово-телеграфної контори Іона Петрович Каганський, завідувачий двохкласним приходським фундацією училища Проким Михайлович Матяш.

Ось такою була клеванська «владна еліта» у 1913 році. Як бачимо, практично ми не зустрінемо в ній жодного українського прізвища. Саме останні аж до Другої світової війни, конкретно до 1941-42 років, складала більшу частину жителів Клеваня. У руках євреїв зосереджувалась переважна частина закладів торгівлі і невеликі промисли. Дали ми спробуємо це проілюструвати.

Які ж це, окрім названих ус-

земська поштова станція, споживче товариство, фельдшерський пункт, громадська лікарня з притулком для бідних, лікарня при духовному училищі, аптека, водяний млин, заїзний двір (до готелю не «дотягували»).

Так, водяний млин, який належав удільному відомству, перебував в оренді в іхля Кандельмана. І щорічно виробляв 730 тис. пудів борошна. Відповідно борошном в містечку торгували у 7 г'яті єврейських лавках.

Скажемо так закладів торгівлі в Клевані у 1913 році було не менше, аніж зараз. Одних бакалійних крамниць 46. З них лише 5 належали не євреям – Івану Федоровичу Доброкову, Михайлу Івановичу Котюку, Марії Іванівні Кузьмінні, Теофілу Валентиновичу Григоричу та Харитонові Степановичу Гринюку.

Окрім бакалійних крамниць в містечку були і такі: одна булочна, дві винні лавки під номерами 301 і 322 (мабуть, це пов'язано з номерами їх державної реєстрації). На станції працював буфет, яким завідував Костянтин Феліксівич Савицький. У шести єврейських крамницях торгували залізнично-скоб'яними товарами. У Клевані функціонували також три склади керосину, книжкова крамниця (належала Янкелю Мішльцу), дві шкіряні лавки і 12 мануфактурних, шість м'ясних, одна взуттєва. У п'яти продавали посуд, в одній – у-

базари.

Тепер щодо медицини. Не можемо не назвати людей, які приносили полегшення мешканцям містечка. Тривалий час єдиним лікарем у Клевані був Мар'ян Михайлович Римашевський. Він же числився й лікарем духовного училища. В наші дні Мар'ян Михайловича назвали б лікарем загальної практики сімейної медицини. А тоді його називали «вольноопределяющийся врач». Зуби клеванці лікували у Лії Гліманна. Вся тодішня стоматологія традиційно була єврейською. Тривалий час власником єдиної клеванської аптеки був якийсь пан Попель. Після його смерті у власність вступили його нащадки, а керуючим аптекою призначили провізора Пітросовського. Після нього керуючим клеванської аптекою були Антон Бжицький, Олександр Дембинський. А невдовзі аптека в Клевані стала «єврейною». Нею почав керувати Едуард Лабанський.

Була в містечку ще одна помітна у медичному відношенні особа – це повилайна бабуня, по-нашому акушерка – Павла Іванівна Осиповська. У Клеванських жінок вона приймає роди не одне десятиліття, аж до 1906 року. Після цього її сліди губляться.

Кілька слів про загальну медичну картину Рівненського повіту. За даними 1890 року в повіті функціонували Рівненська міська лікарня Волинського приказу «общественного призрения»; Рівненська єврейська лікарня; Степанська лікарня при лісопильному заводі; Житинська при цукрозаводі; Шпанська при цукрозаводі; Клеванська при духовному училищі. Діляти також лікарня при Оржієвському лісопильному заводі та сільська лікарня в с. Городок, а також три єврейських притулки – у Сте-

людях ми можемо дізнатися із «Пам'ятних книжок Волинської губернії» - щорічних статистичних збірників по кожному регіону, свого роду путівнику по відомствах і чиновництву тих років. З цих книжок ми маємо можливість почерпнути чимало цікавих фактів.

На відрізу сучасного автошляху Рівне-Луцьк між селом Зоря і Клеванем-1 можна помітити невеликий будинок, продовгуватий, з великим двором. Він єдиний на цьому відрізу дороги. У другій половині XIX століття тут знаходилась поштова станція, пізніше – волосне правління. На станції мінли коної подорожчаним, які пересувалися поштовим трактом. Тут знаходилось й поштове відділення.

У 1887 році помітителем Клеванської поштової станції був не маючий чину Састафій Іванович Хендель. У 1893 році

кого залізничного вокзалу. У 1895 році ним був селянин Мирослав Осипович Сомель. У списку найближчих залізничних станцій, окрім станції Клеваня, на той час вказані такі: Рожище, Ківерці, Олика, Степань, Постуїно, Обаров. В.ПАРФЕНЮК. Далі буде.

НА ЗЛАМІ XIX І XX СТОЛІТЬ

До 900-річчя Клеваня

Спробуємо намалювати загальну економічну картину в Рівненському повіті і в самому містечку зокрема. У 1887 році і два наступні десятиліття площа Волинської губернії, до якої входили частини території нинішніх Волинської, Рівненської, Житомирської, Хмельницької і Тернопільської областей, складала 63126 квадратних верст, у тому числі Рівненського повіту 7267 кв.в. Число жителів Рівненського повіту (дворян, духовенства, міського і сільського станів та військових) не перевищувало 164 тисячі, причому жінок у повіті було на 1600 більше, ніж чоловіків. У структурі народонаселення переважали селяни. Іх налічувалося 111,7 тис.ч. За той же 1887 рік, згідно статистичних даних, у повіті народилося 9276, а померло 5543 душ, у тому числі по м. Рівне відповідно 1451 і 388.

За віроповіданням у повіті, за даними 1893 року, переважали православні – 143 тис. жителів; римо-католики було 18 тис.ч., і євреїв 27 тис.ч.

Клеванська волость входила до першої мирової дільниці Рівненського повіту разом з волостями: Рівненською, Дядківською, Держанською, Куртинською, Тучинською, Межирицькою, Селищською, Глинською. Принадляло зауважимо, що до другої мирової дільниці входили волості Березівська, Степанівська, Немовичівська, Виримська (с. Вирин), Любківська, Дубровицька, Висоцька, Костопільська, Стіденська (центр – с. Великий Стідин).

В межах цих волостей і знаходилась вся територія Рівненського повіту. Він також був розбитий на чотири благочинних округи, мав 104 приходы. Клеванський входив до другого округу. Відомо, що благочинним округу

тоіерей із села Пересопниця Андрій Теодорович.

У 1902 р. до Клеванської волості входили 23 сільських поселення, одне містечко, одна колонія (хутірське поселення). Всього – 25 населених пунктів. Сільських товариств – 21. Дворів у волості було 1236, селян обох статей проживало 7260. Волосне правління знаходилося у Клевані. Волосний старшина Никанор Подрацький. Волосний писар – Никанор Крижановський. Волосним посередником у ці роки в Клевані був Василь Пашковський. А Никанор Крижановський, за аналогією («секретар селищної ради», працював у Клевані писарем понад 30 років.

А ось аналогічні дані 1914 року. Тобто, уже після Столипінської аграрної реформи. Кількість сільських товариств залишилась незмінною. Додалося одне хутірське поселення. Дворів стало 2264, а селян обох статей 16236, тобто збільшилось більш, як удвічі – скоріше всього за рахунок росту хутірських поселень.

У 1902 році безпосередньо в Клевані проживало 3370 жителів, у тому числі 1559 чоловіків і 1811 жінок. У тому ж році, за даними Казенної палати, земля у Рівненському повіті (всього було 759180 десятин) розподілялась так (в десятинах): казені належала 11211, удільній 38066, дворянам 319669, іншим станам – 13842, селянам – 179333. Всього – 638170 десятин, ще 121010 дес. вважались малопридатними землями. У такий же, або приблизно такий проподілий земля розподілялась і в Клеванській волості.

Відомо є на той час і про продажна ціна землі в Рівненському повіті. Вона складала за одну десятину (1,092 га): низь-

ньої якості 40-50; вищої якості 100-150 руб. Орендувати землю можна було за 6-8 рублів за десятину в рік.

Ці дані досить цікаві, адже вони визнають, як наші праі прапрадіди оцінювали землю. Жартівливо російська приказка гласить: «Когда была свобода Рунь, то три копейки стоил гусь». А якщо серйозно, то у такий оцінку можна опертися на існуючу методичку перевалу російського рубля початку XX століття на сучасні гривні (за паритетом купівельної спроможності і застосуванням спеціального коефіцієнта. Назвати цю методичку абсолютно об'єктивною, мабуть, не можна, і все ж...

За цією методикою одну десятину землі високої якості на початку XX століття можна було придбати за 5000-7500 гривень.

Тепер щодо зарплат того ж періоду у «грінях». Вантажник на мильоварні одержував би в місяць 1100 гривень. Не кваліфікований робітник на металургійному заводі – 1500; висококваліфікований робітник (наприклад, токар, фрезерувальник) – 4000 грн.; армійський офіцер (капітан) – 4000, але за житло держава доплачувала йому в середньому майже 1000 гривень в місяць. Депутати 1-ої Державної думи мали місячну зарплату у 19500 гривень. Рядовий вчитель гімназії заробляв 4200 грн., фельдшер у земській лікарні – 2500, а завідувач лікарнею – 7000 гривень. Місячний оклад міністра внутрішніх справ у Російській імперії був би на наш гроші 1137500 гривень, губернатора – 30000; поліцейського пристава (щось схоже на сучасного начальника райвідділу міліції) – 7000 грн. Отож, чи жили на початку XX століття у Росії бідно? Читач може зробити висновок сам. А

Старе помістя в Клевані.

наступні потрінся?! Приведемо іще декілька характерних цифр по Рівненському повіту. Подільши Іх на 20 (кількість волостей) можна приблизно вгадати, скільки його припадало і на Клеванську. Наприкінці 80-х років XIX ст. кількість коней у повіті становила 39 тис. голів, рогатої худоби 82 тис.ч., свиней – 52 тис.ч. Тобто, на одного жителя повіту в середньому припадало 0,2 голви коней, 0,44 голви рогатої худоби, 0,28 голви свиней (у сучасній Україні на одного жителя припадає: 0,16 голви БРХ і 0,17 голви свиней). За статистичними даними 1904 року у Рівненському повіті було 53,3 тисячі коней, 127206 голів великої рогатої худоби, 54702 голви свиней. І це ще до початку Столипінської реформи! Щоправда, в часи, про які ми розповідаємо, мабуть, не було такого імпорту харчів, як зараз. Але однозначно, що дефіциту

са наші предки 100 років тому навряд чи відчували. Не усі однаково їдали? Безумовно, сільське господарство на зламі XIX і XX століть в нашому краї було головною галуззю економіки. За даними Волинського статистичного комітету у 1886 році селяни Рівненського повіту посіли 8699 четвертей озимої пшениці та 46645 четвертей жита (1 чв. = 210 л.). Валовий збір цих культур становив, відповідно, 48424 та 202989 четвертей, або 9800 і 40600 тонн. В польських волостях пшениці взагалі не сіли, та й урожайність її в інших, як правило, не перевищувала однієї тонни з гектара. Робота на збиранні врожаю зрешта була ручною. Косар одержував за роботу 1 рубль поденно (за нашою методикою – 50 грн.).

В.ПАРФЕНЮК.
Продовження. Початок у № 27 від 16 серпня п.р.

НА ЗЛАМІ ХІХ І ХХ СТОЛІТЬ

До 900-річчя Клеваня

На початок 1890 року у Рівненському повіті працювало 105 заводів, на яких трудилися 1209 робітників, а обсяг виробництва в грошовому виразі становив 3,1 млн. рублів (150 млн. «гривень»). Аби уявити промисловий потенціал краю на початку ХХ століття, зауважимо, що на всіх промислових підприємствах губернії працювало 18 тис. робітників, у т.ч. 1925 на 32 деревообробних заводах. На виробництвах були задіяні 683 парових котли. До активу місцевих промисловців занесемо й те, що в селі В.Житин наприкінці ХІХ століття діяв єдиний в Російській імперії за способом виробництва рафінадний завод. Як писали тоді в газетах, він одержує від бурякоцукрових заводів мелясу, і видобуває з неї цукор методом утворення стронціанового сахариту. Завод перебудовано і він значно покращив санітарну обстановку виробництва... На ньому працювало 420 робітників, а цукру-рафінаду завод щорічно виробляв на 2 млн. рублів!

Як свідчать дані 1907 року, в цей час на теренах Рівненського повіту діяв ще один цукровий гігант – завод у селі В.Олексин, на якому працювало 400 робітників і який щорічно давав продукції на суму 600 тис. рублів (30 млн. «гривень»). Завод у В.Олексині працював ще майже 100 літ. У 90-х роках минулого століття виробництво цукру на ньому зупинили, а матеріальна база практично була знищена, обладнання порізали на металолом.

Щодо промисловості Клеваня, то варто зазначити, що на початок 1907 року у ньому діяла винокурня, яку удільне відомство передало в оренду Івану Мартинасу. На винокурні працювало 9 робітників, а річний обсяг виробництва сягав 16 тис. рублів. Сусіднє містечко Деражне випереджало Клевань по винокурінню – там працювало цілих два заводи, які належали

М.Карачевському-Волку і Д.Андрю. Річні обсяги виробництва спиртного становили на них відповідно 12 тис. і 22 тис. рублів.

Аби проілюструвати промисловий потенціал Клеваня і волості тих років, наведемо список діючих заводів (1907 р.):

- товариство технічної розробки лісних матеріалів, лісопильний завод в Оржеві, 180 тисяч рублів річного обсягу виробництва, 116 робітників;

- паровий млин В.В.Яроцького в с. Бронники (20 тис.пудів помолу в рік, 3 працівника.);

- водяний млин Клеванського удільного відомства в с. Новоожуків (нині с. Іскра) в оренді у М.Вірного (20 тис. пуд., 2);

- водяний млин с. Білів (10 тис. пуд., 1);

- два водяних млина у с. Новостав в оренді у Гойхрака (30 тис.-пуд., 3).

Найбільший же водяний млин, який належав удільному відомству, був у Клевані, і знаходився, як ми уже говорили, в оренді у Кандельмана. На ньому працювало 10 робітників і він давав річного помолу 730 тисяч пудів. Наступним за обсягами виробництва ішов водяний млин в с. Руда (109 тис. пуд, 12 робітників). Невеликі млини діяли у селах Оржів, Грабів, Мочулки, Го-

родок, Заріцьк, Шостаків.

На початку століття у Клевані діяв також і смолоскипидарний завод, який належав Лейбу Шамесу. Завод мав обсяг річного виробництва 6250 рублів і на ньому працювало 7 працівників. Передало удільне відомство в оренду міщанинові Авруму Кунербергу й Клеванський цегельний завод. Цегельня мала річне виробництво 2230 рублів, на ній працювало 10 працівників.

Помітними подіями в економічному житті Клеваня тих років були традиційні ярмарки, які проходили на великій базарній площі. У містечко з навколишніх сіл зі своєю продукцією з'їжджалися селяни, які на продовольство могли виміняти промислові товари. Є відомості про ярмарки у Клевані 1889 року: Василівський – в першу неділю Великого посту; Вознесенський – в день Вознесіння Господнього; Успенський – 15 серпня, а також 26 вересня, 18 жовтня, 4 грудня. Як помітили статистики тих років, товару на кожний з цих ярмарків вивозилось на 2000-2500 рублів. Продавалось на 600-1000.

В.ПАРФЕНЮК.

Продовження.

Початок у №№ 27,28 від

16 та 30 серпня ц.р.

Далі буде.

Водяний млин.